

2

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR. NAVÀS, UN POBLE NOU

A començament del segle XIX l'actual terme de Navàs es trobava dividit en quatre municipis: el Mual, Castelladral, Torroella i Sant Cugat del Racó, que a mitjan de segle es van unir formant un bast territori rural que anava de la riba del riu Cardener fins a la del Llobregat. Amb l'arribada de la industrialització, sorgiren amb empenta dos nuclis a cada un dels extrems, Palà de Torroella i Navàs, que es desenvoluparen ràpidament. A mitjan dels anys 20 la majoria de serveis ja eren al barri de Navàs i es consolidaven les estructures que marcarien els avatars dels anys 30, mentre que l'antic cap del municipi, Castelladral, conservava el seu caràcter rural.

Poble de Castelladral presidit pel campanar de l'església dedicada a Sant Miquel, en una imatge d'abans de 1921. L'edifici de la dreta del conjunt és la rectoria vella, derruïda després de la Guerra Civil. Als peus del campanar hi podem veure l'antiga casa de Cal Moliner, avui Cal Ferrer. L'edifici del centre del conjunt, on avui hi ha l'alberg, es coneixia com a Cal Ferrer i va acollir l'escola i l'Ajuntament. La petita construcció de la seva esquerra era Cal Baraldés. A la part superior esquerra segueix les construccions de Ca l'Estruc (també coneguda com Corderroure o Cal Senyor) i al seu costat la casa coneguda com la Rovira del Lloch o Cal Ferrer Vell. Imatge: Cèsar August Torras i Ferrer (AFCEC).

SOCIEDAD
COOPERATIVA OBRERA
LA FRATERNIDAD

Galán y García Hernández, del 6 al 8

2

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR. NAVÀS, UN POBLE NOU

2.1. CASTELLADRAL. UN MUNICIPI CREAT A MITJAN SEGLE XIX

El marc natural

Navàs té el segon terme municipal més gran de la comarca del Bages. Un territori singular que s'estén de la riba del riu Llobregat fins a la del Cardener marcat pel seu caràcter rural. El centre el compon la serra de Serrateix, una de les darreres vessants muntanyoses del baix Berguedà, que en arribar al nucli de Castelladral pren aquest nom i constitueix un dels punt més elevats del terme (711 metres).

Un reguitzell de rieres i serres travessen el municipi de nord a sud. A l'est del municipi transcorre la riera del Mujal, que va a morir al Llobregat des de Viver. Al centre del municipi hi trobem la riera de Tordell tributària del Cardener. Cap a l'oest trobem la riera d'Hortons, que s'estén a partir de la serra de Baganegra i fins al pla d'Orriols. Entre aquesta serra i el Milà de les Garrigues transita el Cardener. El municipi, si no fos prou extens encara, es fa generós en aquesta banda i a partir del riu s'aixequen les valls dominades pel

torrent dels Divins fins a Comabella. Al nord-oest hi ha la riera de Valldeperes.

Es tracta, doncs, d'un bast territori molt modelat arran dels incendis de 1994, quan les obagues del sector central foren arrasades pel foc. Aquestes serres amaguen indrets singulars com cingles, clotades, roques i balmes. Algunes d'aquestes havien servit d'estatge per a famílies fins a inicis del segle XX, com la balma de Canet, de la Soleia i de Comaposada.

A causa d'aquesta orografia, un dels problemes endèmics del municipi han estat les comunicacions. Deixant de banda la carretera que uneix el nucli de Navàs amb Serrateix, la de Navàs fins a Castelladral pel Mujal i la que creua el terme de Serrateix fins a Castelladral i Súria, la resta de vies de comunicació entre els diversos nuclis són encara avui camins carreters que presenten dificultats per a la relació entre els seus habitants.

Delimitant aquest ampli territori rural, a banda i banda, trobem els nuclis de Palà de Torroella i Navàs, ambdós sorgits a partir de la segona meitat del segle XIX, sobre un municipi creat

dècades abans, quan els seus habitants poc s'imaginaven que aquells camins secs i polsosos, plens de carros i pagesos, aviat s'omplirien de turbines, xemeneies i obrers.

Poblament i distribució de la població

A la primera meitat del segle XIX, a l'actual terme de Navàs hi havia vuit nuclis que pertanyien a quatre municipis diferents: Sant Salvador de Torroella, Castelladral (que aleshores s'anomenava Castelladral, Orriols i Valldeperes), Sant Cugat del Racó, amb el nucli de les Esglésies, i el Muijal, amb el nucli de Sant Genís de Masadella, al qual pertanyien els masos del pla de Navàs.

Amb la construcció de l'estat liberal, a meitat del XIX, aquests quatre municipis van ser agregats en un de sol que passà a anomenar-se Castelladral, el nucli central i més destacat, constituint un llarg i extens municipi rural. Aquesta fusió es produí entre els anys 1842 i 1857. En aquell temps la revolució industrial pràcticament no s'havia iniciat. Les tasques preindustrials no eren més que incipients iniciatives que combinaven el treball a domicili amb les feines agrícoles tradicionals i encara no s'havien començat a bastir les grans fàbriques de riu. És aleshores quan el municipi va prendre la forma que encara conserva avui, amb l'excepció de la segregació d'una part de la colònia Valls, l'any 2000.

Aquesta configuració preindustrial, que ha arribat fins als nostres dies, és la que fa que el municipi de Navàs sigui tant singular. Aleshores, gran part

del seu poblament era dispers on l'únic nucli urbà es trobava al voltant de l'església parroquial de Sant Miquel de Castelladral. A prop de l'església de la Santa Creu del Muijal es formà un altre nucli.

Al llarg del segle XIX, amb l'impuls de la revolució industrial, apareixeran els dos centres urbans a redós de les fàbriques de riu. La colònia de Palà de Torroella es comença a formar a partir de l'impuls de la fàbrica de riu iniciada l'any 1876 per Joan Baptista Palà Valls. A principis del segle XX s'inicià riu avall la Colònia Valls, impulsada per Isidre Valls Pallerola. Dins el terme del Muijal, entre finals del XVIII i principis del XIX sorgeix el poble de Navàs, que acabarà sent el nucli més important del municipi.

A aquestes singulars característiques territorials cal afegir-hi els canvis que el propi terme municipal ha experimentat aquest darrer segle, a causa del desenvolupament dels nuclis esmentats a les vores del riu Cardener i Llobregat. D'una banda, el canvi de la centralitat municipal es produeix a partir de final del XIX amb el trasllat dels serveis del nucli de Castelladral a Navàs. El canvi definitiu de les dependències municipals es fa l'any 1926. Però la modificació oficial del topònim del municipi no es produirà fins per la Guerra Civil, l'any 1937. És també aleshores quan la part de la Colònia Valls pertanyent al municipi se segrega i s'incorpora a Sant Mateu de Bages i quan els barris de Cal Rata i Cal Nosa, situats al nord del terme de Balsareny, s'agreguen a Navàs.

A partir de 1939, el franquisme, en el seu in-

L'APUNT

CASTELLADRAL VIST PELS VIATGERS DE FINALS DEL SEGLE XVIII

“Des de lo hondo de estos montes volvimos a subir para ir al pueblo de Castelladral, cuya parroquia tiene el título de San Miguel Arcángel, y, aunque pequeña, es graciosa. Tiene tres altares –el Mayor, el Rosario y San Isidro–, hechos en el buen tiempo. Hay una reliquia de San Fructuoso. Esta parroquia tiene dos anejas, cuyos nombres se han emendado en el mapa. Todos los vecinos son labradores. Se cogen de todos frutos y, yendo por la parte de Berga, se acaban aquí las viñas y olivas. Es curiosa la especie de que una casa que hay al pico de la montaña tiene obligación de dar leña a la Rectoría.

La Rectoría está situada en lo alto de una eminentísima montaña, al mediodía de un pequeño montecito des del cual se descubre todo el territorio que media entre los Pirineos que llamamos bajos –Montseny, San Llorens, Montserrat– y los de la Seo de Urgel, siendo este terreno a mi juicio el condado berguitano, pues Berga está en paraje como que domina todo el país referido. Desde allí vi también los límites del Obispado de Solsona, por lo que desde él acostumbra ver casi todo su Obispado

el actual obispo. A nosotros nos trató muy bien el rector de esta parroquia, nos pareció muy racional”.

Fragment extret del *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora (1790).

A dalt, habitants de Castelladral a punt per recórrer les diferents masies del terme per demanar caritat per a les germanetes dels pobres, l'any 1930.

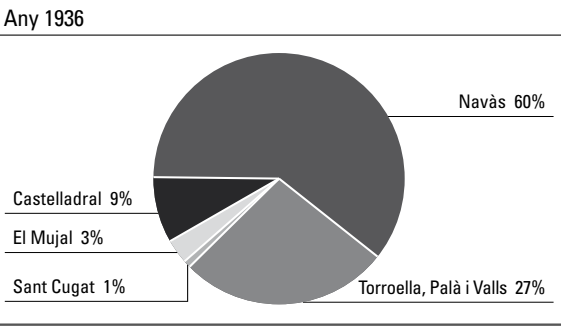
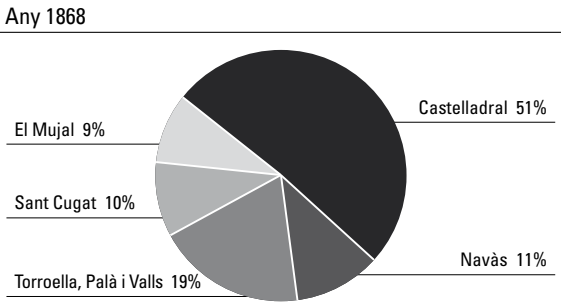
A baix, una fotografia publicada a la *Revista de Comercio y de la Industria*, l'any 1925. Imatges: Associació de Veïns i Amics de Castelladral.

tent d'esborrar tot el que havia significat els anys de la República, va deixar inhàbils aquestes modificacions i es va tornar a la situació anterior. Tot i així, amb del temps, la majoria d'aquests canvis s'han acabat revertint. Navàs va tornar a esdevenir el nom del terme municipal a partir de l'any 1960, de forma totalment unilateral. S'hagués pogut unir els dos noms, com en el cas de Viver i Serrateix o reconèixer-li el valor històric de forma oficial. El 2000 es materialitzà la segregació de la part de la Colònia Valls.

QUADRE 1. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DEL MUNICIPI					
	1868	1900	1925	1936	1955
Castelladral	583	365	427	327	246
Torroella, Palà i Valls	213	203	491	1.011	859
Sant Cugat	114	103	77	52	79
El Mujal	104	107	130	128	144
Navàs	129	391	1.271	2.216	2.556

FONT: Badia, J. M. "Navàs" a *Història del Bages*. Manresa: Editorial Parcir, 1987. Vol.II. p. 157.

GRÀFIC 1. DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ (1869-1936)

FONT: Badia, J. M. "Navàs" a *Història del Bages*. Manresa: Editorial Parcir, 1987. Vol.II. p. 157.

Si observem el quadre de l'evolució de la població veiem que a mitjan del XIX el poblament encara era clarament dispers i els habitants del terme de Castelladral eren més de la meitat, mentre que l'incipient nucli de Navàs només representava l'11%. Durant la segona meitat del XIX tots els nuclis rurals perderen població, a causa de la crisi de la fil·loxera. A aquest fet cal afegir-hi que als rius Cardener i Llobregat s'hi instal·len les primeres fàbriques de riu. Navàs i Palà l'any 1900 ja concentren més del 50% de la població total. Aquesta tendència s'accentua a partir del nou segle. En 25 anys Navàs augmenta la població en un 225% gràcies a la industrialització. El mateix fenomen passa al Cardener a causa del desenvolupament d'una segona colònia, Valls de Torroella, fet que produeix que es dupliqui la seva població. Aleshores els habitants de Castelladral ja no arriben al 20% del total d'habitants. La dinàmica poblacional s'havia invertit. Durant la República es reforçarà aquesta tendència i a l'inici del conflicte

Vista de la colònia de Palà de Torroella, l'any 1936, i del nucli de Sant Cugat del Racó cap als anys 20. El mossèn de l'esquerra, Ramon Riu Ribera, va ser l'últim capellà del nucli que va viure a la rectoria. Imatges: Arxiu del Grup de Recerca de Palà de Torroella i Fons familiar de la masia Soler de Sant Cugat del Racó.

Navàs, Palà i Valls ja comptaven amb el 87% de la població total, i és el primer d'aquests nuclis el que té un major pes demogràfic ja que representa el 60% del total de població.

La Guerra Civil i la postguerra frenaren aquesta concentració. Mentre que els nuclis rurals estabilitzaren la població i en alguns casos en guanyaren, Navàs i els nuclis de Palà i Valls van veure disminuir els seus efectius humans en un 10% a causa principalment de la baixada de natalitat pel conflicte, la duresa de la postguerra i per l'alt cost humà que representaren, per al nucli de Navàs, els fets ocorreguts durant el període que tractarem.

No és fins a principis dels anys 50 que Navàs va recuperar els nivells de població de l'any 1936. A

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR.
NAVÀS, UN POBLE NOU

partir d'aquí s'inicia una nova dinàmica basada en el creixement ininterromput de la població a causa de l'alt grau de natalitat i la immigració. En canvi, els nuclis del Cardener no van tornar a recuperar el pes demogràfic assolit el 1936.

2.2. NAVÀS, UN POBLE NOU

El naixement d'un nucli urbà

L'arribada de la fil·loxera tingué especial incidència sobre la vida d'un municipi en el qual el cultiu de la vinya suposava el 10% de la superfície cultivable l'any 1861. La plaga va arribar al Bages l'any 1889 i va ser precisament Navàs el primer municipi afectat de la comarca. Els seus efectes es deixaren sentir amb força els anys següents. En total desaparegue-

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR.
NAVÀS, UN POBLE NOU

A l'esquerra, una imatge de l'incipient
nucli de Navàs a començament del
segle XX. Al darrere hi podem veure la
casa de Cal Ribas, coneguda aleshores
com Can Bosch, i al fons a la dreta Can
Vall, dos dels masos més antics de la
població. A sobre, una imatge dels anys
30 de membres de la família de Trujols i
can Taulé, de Torroella, fent la verema.
Imatges: Fons familiar Josep Vidal
Calmet i Arxiu del Grup de Recerca de
Palà de Torroella.

Caramellaires de la colla de trabucaires de Torroella a finals de la dècada de 1920. A la dreta, el poble de Navàs en una imatge presa probablement des de

l'era del Ros, després de la Guerra Civil. Imatges: Arxiu del Grup de Recerca de Palà de Torroella i Antoni Maymó Duarte (AFCEC).

ren el 50% de les vinyes existents el 1883. Aquesta pèrdua afectà sobretot els parcers ja que la vinya significava el 70% del total dels seus conreus. No hi hagué una desocupació de masies, però sí una disminució dels membres de les famílies.

Mentre aquesta realitat dominava a la zona rural del municipi, a la riba del Llobregat en aquesta època ja es compten 19 cases i hi viuen uns 120 habitants dedicats principalment a feines agrícoles. Navàs, com a poble, havia començat a sorgir a partir de set masos dispersos. El carrer del migdia, a l'antic saliner, va ser el primer que va sorgir.

Els anys 80 del segle XIX el nucli de Navàs experimenta un fort creixement, la majoria en terres del mas Vall. Els sectors econòmics es comencen a diversificar, un 66% encara treballa al

camp però un 11% ja ho fa a les fàbriques de les rodalies del poble i un 23% es reparteix entre el comerç i oficis menestrals. La majoria de gent arriba de les comarques del Solsonès, Alt Berguedà i Lluçanès, en una dinàmica migratòria que és comuna a la majoria de Catalunya: el canvi de la vida rural als fabrils rius Cardener, Llobregat o Ter. La segona meitat de segle també havia conegut la construcció de la carretera de Manresa a Berga, l'any 1860, i la de Manresa a la Bassella, iniciada el 1849. El tren arriba a Navàs el 1885. La centralitat comença a bascular i les ribes dels rius comencen a substituir els antics camins rurals que travessaven el terme de Castelladral.

Segons el cens de 1897, el barri de Navàs ja té més habitants que el cap del municipi. L'escola

nacional de “nenes” havia estat traslladada a Navàs el 1886 i hi havia una altra escola particular de nens (fundada pel mestre Josep Mas Carreras l'any 1893). Aquell mateix any 1897 es va beneir l'església, construïda sobre un terreny de Ramon Vall Ferrer, ja que fins aleshores els navassencs havien d'anar a missa al Mual. El primer capellà va ser Sebastià Armengol. L'any 1906 Navàs obté la categoria de parròquia. Davant la creixent superioritat demogràfica i econòmica del nucli, l'any 1926 s'hi van traslladar les oficines municipals des de Castelladral, situades primer a Cal Ros, a l'entrada del municipi. Poc després i fins al final del guerra l'ajuntament va ser al sud de la carretera, al número 17 en una casa de Josep Oliva i Casas. De fet, els alcaldes, que provenien dels masos de Castelladral, a partir dels anys 30 ja són tots del nucli de Navàs.

A la riba del Cardener, l'any 1877, es constitueix la societat Esteve Valls i Companyia, en terres del propietari rural Joan Palà, qui hi aportà també el capital juntament amb el seu oncle Esteve Valls, que es va fer càrrec de la gestió de l'empresa. Els primers treballadors procedien dels masos dels voltants i de Sallent, vila de llarga tradició tèxtil i origen de la família d'Esteve Valls.

Un poble dinàmic i confrontat

A partir de l'any 1900 les dinàmiques que s'havien anant apuntant a les darreries del segle es van consolidar. A partir d'aquella data, l'obertura de les primeres fàbriques tèxtils i del naixement de la fàbrica dels Valls al Cardener van marcar el canvi

de l'economia agrària a la industrial. Aquesta dinàmica va ser especialment significativa a Navàs, on la població va augmentar exponencialment amb l'arribada de gent d'arreu, especialment a partir dels anys 20 amb l'aparició de molts tallers i petites fàbriques de teixits de cotó.

Associativament el poble es dotà ràpidament d'entitats socials, culturals i polítiques. Els nous habitants juntament amb els parcers agrícoles i el petit comerç, van topar amb una societat conservadora i tradicional, a qui s'hi afegí els propietaris de les fàbriques, un conjunt cohesionat per un fort component religiós. Navàs era un poble jove, amb poca tradició com a comunitat. La confrontació social, que va anar en augment al llarg del primer terç del segle XX, va propiciar, d'una banda, una forta vitalitat comunitària i organitzativa, però de l'altra va tensar progressivament la situació social.

Com la majoria de canvis de sistema productiu, tot i la seva celeritat, durant anys moltes famílies combinaran les tasques agrícoles amb les noves feines en el món industrial. La vinya i el blat continuen sent els primers conreus. S'observa un augment força important de les propietats petites, com a conseqüència de la immigració. El vell món rural es va despoblant i de 1910 a 1936 es tanquen el 40% dels masos, especialment a Torroella i Sant Cugat.

Paral·lelament, en el camp industrial es creen dues de les fàbriques que marcaran aquest creixement de la indústria: per una banda Manu-

L'APUNT

L'ESPERIT INDUSTRIAL

32

A Palà de Torroella, durant els anys 20, amb la mort del fundador Joan Palà es constituí una nova societat portada pels seus nebots, Joan i Francesc Palà Claret. Des d'aleshores fins als anys 40 la colònia i la fàbrica van viure un dels millors moments de la seva història. Es construï el casino, format pel cafè, sala d'espectacle per fer-hi cinema, teatre i ball i es van portar a terme diverses reformes urbanístiques a la colònia.

L'origen de Filatures Forcada l'hem de buscar en una societat de Manlleu que l'any 1901 edifica la fàbrica de Castellet, al marge dret del riu Llobregat, amb el nom de Societat Forcada i Puget. Josep Forcada i Munt, un dels membres de la societat, s'establí al poble i es feu càrrec del seu funcionament. L'any 1918, a causa d'un canvi de socis, es reconstituí amb el nom de Filatures Forcada SA, que serà la denominació que tindrà durant tot el segle XX. A meitat dels anys vint la fàbrica ja tenia 12.000 fusos i donava feina a 250 treballadors. La proximitat de la fàbrica al poble de Navàs va fer que, a diferència de la majoria de les altres que hi havia en el curs del Llobregat, no s'acabés creant una colònia.

A dalt, manyeria de la fàbrica de Palà de Torroella. A l'esquerra, vista aèria de la fàbrica de Filatures Forcada en la qual encara podem veure la xemeneia sencera del vapor i les casetes del canal. Imatges: Arxiu del Grup de Recerca de Palà de Torroella i Fons familiar Agustí Matamala.

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR.
NAVÀS, UN POBLE NOU

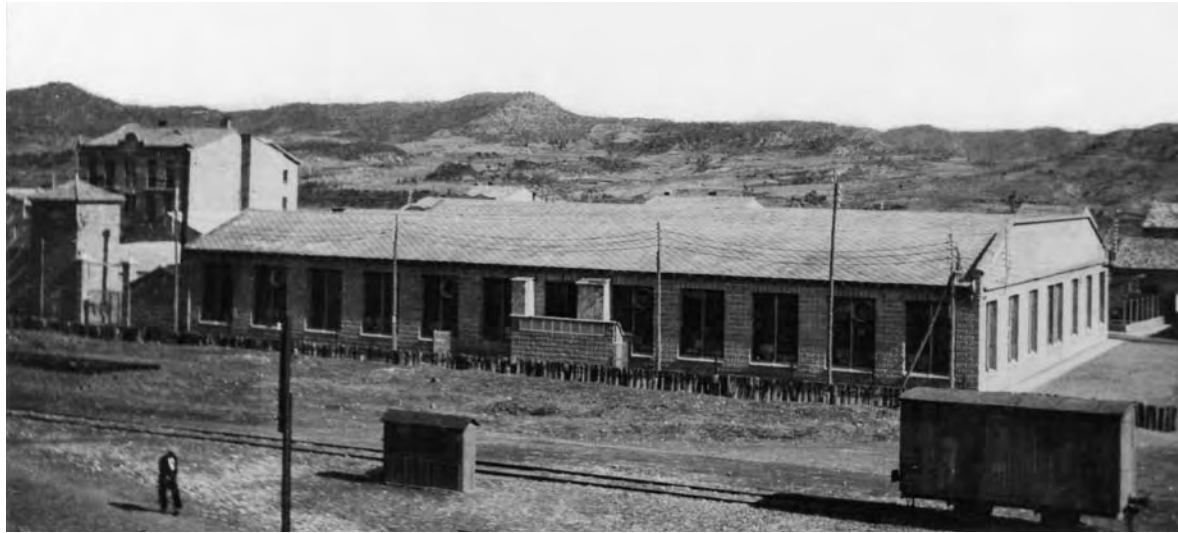
facturas Valls, a la colònia de Valls de Torroella, que començarà a funcionar l'any 1903 fruit de les desavinences entre els dos socis de la fàbrica de Palà de Torroella, que farà que un d'ells, Esteve Valls i Pascual, juntament amb el seu fill Isidre Valls i Pallerola fundin una nova fàbrica un quilòmetre més avall que l'original que donarà lloc a una nova colònia.

Per l'altra, a Navàs, la fàbrica de cal Forcada inicia l'activitat tèxtil. Aquesta serà la principal empresa del poble al llarg d'aquest segle tot i no constituir cap colònia, a diferència de Palà o de Valls, perquè el poble ja existia. Tot i així tindrà una gran incidència en el desenvolupament de la vida de Navàs, on subministrarà diversos serveis com l'electricitat i l'aigua potable. Tot i aquestes millores, com veurem més endavant, la situació de les infraestructures al anys 30 a Navàs encara eren força precàries.

A partir del 1913 la indústria de Navàs es diversifica. Primer amb la instal·lació de la serradora Victori i Companyia i quatre anys més tard amb una fàbrica de teixits i dues indústries auxiliars del tèxtil. Va ser, però, durant els anys 20 quan Navàs conegué una autèntica expansió industrial amb un conjunt d'unes quinze fàbriques de teixits de cotó que s'instal·laren a la zona nord del pla. Tot i que no funcionaren totes simultàniament, el període més esplendorós va ser de 1923 a 1930, quan hi hagué entre set i deu indústries, de les quals sis funcionaven contínuament. L'any 1927 s'aconsegueix el màxim de 150 telers fun-

33

La Fàbrica Nova, indústria de teixits propietat de la família Vidal, vista des de la banda de l'estació de ferrocarril, en una imatge de mitjans dels anys 30. Imatge: Fons familiar Josep Vidal Calmet.

cionant. La més important d'aquestes i segona empresa de la població va ser la Fàbrica Nova, fundada el 1922 per Marià Graells i que més tard passà a mans de Societat Anònima Güell, propietari de la colònia Güell. Comptava amb 66 telers. A partir dels anys 30 fou regentada per Ignasi Vidal i germans, fundadors de la Colònia Vidal, que li donaren l'impuls definitiu amb prop de 200 telers. Una altra de les indústries destacables fou la coneguda com la fàbrica de les llançadores, regentada per Alfons Teodor Lizé.

Aquest augment de l'activitat industrial va anar acompanyat pel desenvolupament d'activitats artesanes i comercials. L'any 1920 un 60% de la població activa ja treballava en els sectors secundari i terciari. El desenvolupament urbanístic es va fer

seguint el plànol de Pau Duarri, mestre d'obres, que l'any 1911 va marcar el primer projecte d'urbanització del poble, amb carrers amples i seguint el model ortogonal que preveia l'expansió del nucli urbà a banda i banda de la carretera i de la via del tren i que ja marcava la creació d'un espaiós passeig paral·lel a la carretera, que es va batejar amb el nom de Ramon Vall, ja que la major part del poble era dins de la seva propietat.

Dos bàndols: l'Ateneu i la Cooperativa

Però la carretera i la via del tren no eren les principals divisions que separaven el nucli de Navàs. Aquesta expansió demogràfica i urbanística vindrà acompanyada del sorgiment de dos grans actors antagònics que representaran les dues clas-

Treballadors de la serradora Cal Victori, l'any 1928. Imatge: Fons familiar Josep Vidal Calmet.

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR.
NAVÀS, UN POBLE NOU

ses socials en conflicte. Hem vist que Navàs era un poble jove i amb gent vinguda d'arreu, sense arrels però amb una forta vitalitat.

Per una banda, els propietaris rurals, empresaris i comerciants s'agruparan al voltant de l'Ateneu Navassenc i el Sindicat Agrícola; per l'altra, els sectors obrers, menestrals i petits pagesos ho faran dins de la Cooperativa Obrera La Fraternitat, molts dels membres de la qual també formaran part del Centre Nacionalista Republicà i el Sindicat Únic de Treballadors, on acabarà sent preponderant el sindicat anarquista CNT.

La primera entitat que trobem a Navàs per agrupar la gent de classe treballadora és el Mont de Pietat de Sant Josep, amb estatuts aprovats l'any 1907 i que centrava exclusivament la seva activitat en el camp assistencial. La primera cooperativa, amb el nom de Cooperativa Obrera Germanor es va constituir l'any 1913 com a cooperativa de consum i oferia un ampli ventall de serveis als seus socis, des de tot tipus d'alimentació fins a escola, cafè i cinema. És interessant observar la seva constitució i desenvolupament, sobretot dels membres que en formaven part, ja que molts d'ells són els mateixos que més tard van fundar La Fraternitat. Alguns, tot i la seva avançada edat, van ser represaliats pel règim franquista l'any 1939.

Els seus fundadors van ser Joan Corominas Casaldàliga i Joan Prat Bernadich. Segons constava en els seus estatuts fundacionals es tractava d'una cooperativa “ajena a toda idea política y religiosa, compuesta exclusivamente de obreros” i tenia per

objecte “distribuir, en las mejores condiciones de precio y calidad que sean posibles, toda clase de artículos de utilidad para la vida, instalando, al efecto, los establecimientos que sean necesarios”. Per ingressar-hi calia ser “*obrero, tener buena conduta y ser cabeza de familia*”. En un primer moment tenia la seu social el carrer de l'església, número 16. L'any 1923 va construir la seva pròpia seu, a l'actual carrer Pau Duarri, on va reunir tots els serveis. Cada soci aportava la quantitat d'entre 50 i 250 ptes. La seva primera junta era formada per:

QUADRE 2. JUNTA DE LA COOPERATIVA OBRERA GERMANOR (1913)	
Puigbò Valldaura, Josep	President
Corominas Casaldàliga, Joan	Vicepresident
Prat Bernadich, Joan	Secretari
Gardeta Vilaseca, Antoni	Vicesecretari
Solà Riera, Isidre	Tresorer
Obradors Roca, Ramon	Comptador
Sensada Arderiu, Ramon	Vocal
Ambrós Corominas, Joan	Vocal

FONT: AGCB.

En l'àmbit polític, el Centre Nacionalista Republicà havia estat creat l'any 1919. Tenia la seu social a la carretera, al cafè Sport, anomenat aleshores cafè Llobregat. L'any 1923 va construir un edifici propi a l'illa de cases de la Cooperativa, on traslladà la seva seu i s'hi instal·là una escola.

A partir d'aleshores, els fets ocorreguts durant la dictadura de Primo de Rivera són clau per entendre les tensions amb les quals es va arribar a

L'APUNT

JUAN TERUEL MUNUERA

Juan Teruel Munuera havia nascut l'any 1894 a la Unión (Múrcia) i era un home de profundes conviccions anarquistes. Es relacionà amb els principals cercles llibertaris de l'època, com Antonio Lozano Esteve, director del diari *Espartaco* o Mauro Bajatierra. De jove va viure a Madrid, on va estudiar a l'institut de San Isidro (1913-15), i l'any 1917 es va traslladar a Barcelona. Un informe policial, a què farem referència més endavant, el defineix durant la seva joventut a la Barcelona del pistolisme, on els enfrontaments entre la CNT i el sindicat lliure de la patronal eren una constant, com un “anarquista d'acció”. Fins i tot l'impliquen en la col·locació d'un artefacte a la prefectura superior de Policia, el gener de 1918, motiu pel qual va ser detingut.

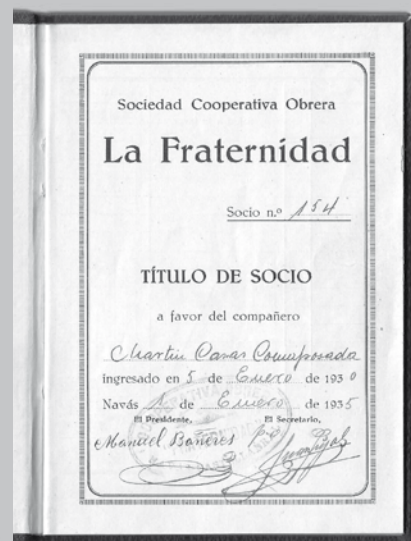
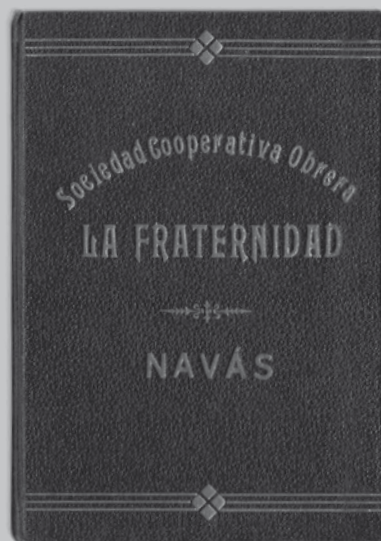
En el citat informe s'explica que després de passar per la presó s'instal·là al barri de Sants. El 1924, ja durant la dictadura de Primo de Rivera,

va tornar a ser detingut al Cafè Espanyol de Barcelona, on li van trobar, entre altres manuals, el de l'Escola Horaciana.

Des de l'any 1923 exercia com a mestre a Navàs on probablement arribà recomanat pel pedagog Joan Puig i Elias, nascut a Sallent i un dels deixebles de Ferrer i Guàrdia. A Balsareny també hi exercí un altre mestre, Eloi Regné, amb la mateixa vocació pedagògica. Teruel començà a fer classes als fills de la Cooperativa en un pis petit de la carretera; poc després es traslladaren a un edifici propi comprat i construït pels cooperativistes. El 16 de juliol de 1927, durant el tancament del Centre republicà es va registrar el seu domicili, però no va ser detingut a causa del seu delicat estat de salut. A partir d'aleshores, i sempre segons l'informe policial, el mestre es va amagar a la casa Can Viñabella, propietat d'Agustí Rosell Carbonell. La seva dona continuava fent classe a les noies. El 9 d'octubre del 1927 els funcionaris van tornar a fer registres a Navàs per cercar-lo. En un d'aquests registres sembla que van apallissar Joan Call, que feia les classes de dibuix La seva dona els va dir que havia marxat a Barcelona, on vivia la seva mare. A partir d'aquí seguien les indagacions judicials a Girona i a Cartagena, on la policia es pensava que estava amagat. Tot indica, però, que havia marxat a l'exili. El fet significatiu és que la recerca del mestre és només per sotmetre'l a vigilància.

Els alumnes de l'escola del Centre Nacionalista Republicà, amb el matrimoni Juan Teruel i Emilia Martínez. La dona del mestre es dedicava a fer les classes específiques per a nenes. En aquestes línies, segell i carnet de la Cooperativa durant la Segona República. Imatge: Fons familiar Francesc Manubens Castellana.

Sense intenció de detenir-lo i acusant-lo només de ser un “*propagandista de ideas anarquistas*”.

Amb l'acabament de la Dictadura i la refundació de la cooperativa i la seva escola, Teruel va tornar a Navàs l'any 1930, i hi va ser fins al 1934, quan va ser detingut pels fets del Sis d'Octubre. Va ser acusat de ser el principal inductor de l'assassinat del capellà per part de la Joven-tut tradicionalista que l'acusava de ser “el pervertidor de la nostra infància, qui ha portat el desconhort a la majoria de les nostres llars, qui amb la perversa actuació ha canviat la manera de ser del nostre poble, de les nostres costums morigerades i patriarcals”. A partir d'aleshores va viure a Barcelona per fer classes a l'Escola del Sindicat de la metal·lúrgia. A Navàs va deixar una gran petjada entre els seus alumnes, que recordaven especialment les activitats a l'aire lliure i les colònies escolars que organitzava, a la casa de Can Maurí sobre la Font Negra (a prop de Queralt, els anys 1931 i 1932) i a la casa Riereta d'Avià (l'any 1933), i la reflexió que envoltava tot el procés educatiu. A l'escola també hi anaven infants de les colònies veïnes. Tota una novetat aleshores. Des de l'escola es mantenia correspondència amb un centre de Terrassa i amb l'escola Farigola de Barcelona. Els seus alumnes el recorden com un home pacifista i promotor de l'Esperanto. Sens dubte, les seves practiques educatives eren innovadores per a l'època, fet que desagradava profundament els sectors conservadors del poble, que ho veien com un clar

qüestionament dels rígids mètodes de l'ensenyament tradicional. Alguns dels alumnes que havien anat a l'escola posteriorment tenien dificultat per trobar feina.

Durant la Guerra Civil, l'any 1938, va ser destinat a l'escola de Sant Joan de Montdarn (Viver i Serrateix). Amb el triomf de les tropes franquistes, Teruel es va haver d'exiliar. Primer va ser reclus al camp de concentració d'Argelers i més tard a Algèria. En acabar la Segona Guerra Mundial retornà a França i l'any 1947 s'exilià a Veneçuela, on va treballar de comptable i, esporàdicament, va fer activitats docents. A partir dels anys 60 va combinar les estades entre el país americà i l'Estat espanyol.

A partir dels anys 90, un grup d'exalumnes encapçalats per Josep Obradors Camprubí impulsà la recuperació de la seva memòria, després de visitar-lo a Nerja l'any 1989. La Generalitat de Catalunya li va concedir una placa de reconeixement. Va morir a Veneçuela l'any 1995, a l'edat de 101 anys. El novembre de 2011 l'ajuntament de Navàs li va fer un homenatge i es va col·locar una placa a l'indret on va exercir de mestre a l'antic edifici de la cooperativa La Fraternitat (actual escola de música).

la República. La repressió del règim dictatorial sobre qualsevol tipus d'organització obrera, catalanista i republicana van incidir sobre les organitzacions menestrals i populars de Navàs.

El Centre Cultural Republicà va ser clausurat el juliol de 1927. És interessant veure com es va produir aquest tancament o, millor dit, veure com ho va veure la policia segons indica en un informe de 17 de juliol de 1927. Allí s'explica com la policia es va personar a Navàs i va registrar i clausurar l'escola i la cooperativa Germanor. Però els seus membres havien estat alertats per membres de l'ajuntament vint-i-quatre hores abans. L'informe policial al·lega que gràcies a aquest fet els membres de l'escola van poder treure “*lo delictivo*” dels seus locals. Aquesta apreciació sobre el paper de l'ajuntament és significatiu perquè coincideix amb el que hem trobat en diversos documents d'inicis de la República en els qual s'afirma que elements d'esquerres, com el metge Ballús, s'havien integrat a la Unió Patriòtica durant la Dictadura. El mateix informe afirma que tres o quatre regidors eren socis del Centre i que rebien propaganda anarquista.

El citat informe policial continua parlant de la divisió existent a Navàs en aquella època: “*en el referido pueblo, bien sea por política local o por intereses creados, existen dos bandos, uno partidario del Centro y otro contrario a ése, creyéndose ambos representantes del orden social*” i atribueix l'augment de la tensió entre ambdós grups al fet al voltant de l'enterrament, el 6 de maig d'aquell mateix any, de Ramon Riba Treserra, membre de la cooperativa

Germanor i fundador del Sindicat Únic, “*cuyos restos la directiva intentó fueran inhumados civilmente lo cual no pudieron conseguir debido a que el Ramón había acumulado durante su última enfermedad con los deberes de un católico, pero si bien el entierro se efectuó católicamente causó la sensación de ser civil ya que los asistentes al mismo, tanto de la localidad como de las comarcas de Manresa y Berga, muchos de ellos conocidos por sus ideas avanzadas y en número de unos 300 no entraron en la Iglesia ni llevaron a efecto acto alguno (...) llegando al extremo de llevar a la cabeza de la manifestación un triangulo con lo que trataban de demostrar que era una manifestación ateo-anárquica.*”

És a dir, l'informe atribueix a una disputa eclesiàstica al voltant d'un enterrament l'augment de la tensió al poble i continua dient que “*el repetido Centro desde su fundación ha sido un foco de sindicalismo y anarquismo y punto de enlace de elementos de las Comarcas del Llobregat y del Pla de Bages*”. En aquest punt cal apuntar que des de 1926 el capellà de la població era mossèn Josep Morta Soler, assassinat durant els fets del Sis d'Octubre.

L'informe dona els noms dels principals dirigents del Centre Nacionalista Republicà de l'època: Francisco Pi Ventolrà, Casimir Ambrós Esquiús, Pere Prat Bernadich, Marc Santamaria Padrós, Josep Sala Camprubí, Jaume Ambrós Esquiús, Josep Marrol i Esteve Sarri. Durant el tancament del Centre, a part de l'escola, també es va registrar la casa del mestre i dels seus principals dirigents. Tots van ser conduïts a la Prefectura de Policia,

on van quedar detinguts els germans Ambrós Esquiús amb l'acusació que a casa seva havien trobat un exemplar del diari *Tiempos Nuevos*.

El tancament de l'escola i el Centre es completa amb un segon informe policial sobre el seguiment de l'element que es considera més perillós, el mestre Juan Teruel Munuera (vegeu l'apunt Juan Teruel Munuera). El seu paper durant aquests anys va ser fonamental en l'impuls de l'educació laica i progressista a Navàs, i per aquest motiu va ser el principal blanc de les ires dels sectors conservadors i més reaccionaris del municipi, que li van atribuir haver sembrat la “*semilla anarquista*” a la població.

En aquest segon informe es parla de l'escola afirmant que al torn de matí hi van trenta nens i dotze nenes i que totes les classes eren mixtes menys la classe de “*labores*”, impartides per l'esposa de Joan Teruel, Emilia Martínez Munuera. Al torn nocturn hi anaven dotze nois i tres o quatre noies i també feien les classes mixtes. Aquest fet va ser un escàndol en la població, i va donar peu a tot tipus de rumors. Sens dubte cal valorar que una localitat de les dimensions de Navàs comptés en aquella època amb una escola racionalista, lligada a les tradicions sorgides a començament del segle XX a Itàlia i que a Catalunya tingueren una forta petjada en el que s'ha conegut com a Escola Moderna, fundada per Ferrer i Guàrdia, basada en una educació laica, lliure d'autoritat coercitiva i on l'experimentació jugava un paper important. L'arribada de la República va significar l'expansió d'aquests mètodes en el conjunt de l'estat espanyol.

Aquesta repressió dirigida als sectors menestrals i populars va durar fins a l'estiu de 1930, quan es va refundar la cooperativa amb el nom de “*Fraternitat Cultural Republicana*”. De fet el nom de Fraternitat ja estava en ús des de 1922, i en la majoria de documentació de la cooperativa s'afirma que va ser fundada el juliol d'aquell any. Potser aleshores només es va fer efectiu el canvi de nom, perquè no hem trobat cap documentació que ho acrediti. El que sí que tenim és el document del juliol de 1930 en què es demana que es constitueixi l'entitat. De fet, el que va acabar significant va ser la fusió entre la cooperativa i el Centre Cultural Republicà.

El compromís de la Cooperativa amb els sectors més menestrals i obrers va fer que anés de la mà del Sindicat Únic de Treballadors, fundat el 1923 i que fins la Guerra Civil va estar dominat per la CNT. Ramon Riba Treserra en va demanar la seva constitució a inicis d'aquell any, després que l'any anterior s'hagués intentat impulsar el Sindicato del Arte Fabril y Anexos, procediment que va ser suspès pel Govern Civil de Barcelona al·legant que aquesta secció havia estat suspesa, probablement emparant-se amb la nova llei de sindicació de març de 1922. Tant l'un com l'altre, però, estaven impulsats per les mateixes persones, fet que ens demostra la ferma voluntat d'aquests sectors d'organitzar-se per millorar les seves condicions laborals.

Els estatus de la nova entitat, constituïda el març de 1923 al local del Centre Nacionalista Republicà, són ben explícits: “*conseguir la unidad de salario y de jornada para todos sus adherentes*”. També era

una qüestió primordial “*establecer escuelas racionalistas, para la más rápida emancipación integral del proletariado*”. De fet, aquesta intenció coincideix amb l’arribada del mestre Joan Teruel a la localitat. Existien tres tipus de quotes, de 20, 25 i 50 cèntims setmanals segons el membre fos operari, peó o aprenent. Entre els fundadors hi trobem el mateix Ramon Ribà, Antoni Molgosa, Valentí Bransuela, Conrad Obradors, Florian Obradors i Pere Llorca.

QUADRE 3. JUNTA DEL SINDICAT ÚNIC DE TREBALLADORS (1923)	
Ribà Treserra, Ramon	President
Puig Viñals, Agustí	Vicepresident
Ambrós Esquiús, Casimir	Secretari
Sàvia(?) Ferrer, Josep	Vicesecretari
Solà Camprubí, Agustí	Bibliotecari
Ester Pujol, Dolors	Comptador
Sampons Serra, Josep	Vícecomptador
Codina Bernadich, Pere	Vocal
Molgosa Valldaura, Josep	Vocal
Obradós Ambrós, Remei	Vocal

FONT: AGCB.

El sindicat va ser clausurat per la dictadura de Primo de Rivera, el 2 d’agost del 1926, un any abans que fos clausurat el centre i l’escola.

L’altre grup social estava integrat per persones que formaven part de l’Ateneu Navassenc fundat també els anys 10, concretament el 1918. El juliol s’enviaven els estatuts al governador civil en una carta escrita per Josep Codó Serra per fundar l’entitat Ateneo Navassench “*con el fin de fomen-*

Taller de Josep Vila Casas, un dels ferrers de Navàs, més tard conegut com a *ferrer vell*, que tenia l’establiment a la carretera, just a la cantonada de l’actual carrer de Josep Morta, en una imatge de 1919. Imatge: Fons familiar Josep Vidal Calmet

tar la cultura alternada con la expansión”. De fet, en el primer article dels estatuts apareix el lema “Expansión y Cultura”. En el segon dels articles s’aclareix què significa el terme expansió: “*todas las funciones que se organicen en esta sociedad de teatro, cine, veladas, conciertos, etc.*” L’article tercer estableix que es crearien obres de cultura, ensenyament, cant, música, llibres...

L’entitat era formada pels sectors més benestants i funcionava com a societat cultural i recreativa, centrada en el món de la cultura i el manteniment d’una escola. També disposava de cafè, cine i pista de ball, anomenada dancing-park. Les instal·lacions es trobaven al carrer Delfina Bonet i a la carretera de Berga.

QUADRE 4. PRIMERA JUNTA DE L’ATENEU NAVASSENS (1918)	
Codó Serra, Josep	President
Vilà Palau, Ramon	Vicepresident
Escursell Moncunill, Pere	Tresorer
Serra Soler, Sebastià	Vocal
Noguera Casas, Ramon	Vocal
Mas Calmet, Ramon	Vocal
Clotet Casas, Francesc	Comptador
Ballarà Serra, Lluís	Secretari
Prat Bernadich, Pere	Suplent

FONT: AGCB.

A nivell econòmic els seus integrants havien fundat el 1915 el Sindicat Agrícola, per tal de fomentar l’agricultura i oferir instrucció des d’una òptica catòlica. També crearen la primera Caixa

d’Estalvi de Navàs, que comptava amb botiga de queviures i cansaladeria. L’any 1927 els comerciants i empresaris constituïren l’Associació del Comerç i de la Indústria per desenvolupar-hi les seves activitats. En el camp assistencial es va crear l’any 1901 la Germandat de la Sagrada Família, que va durar fins al 1928.

Pel que fa a l’ensenyament, Navàs comptava, des d’inici de segle, amb una escola pública de nenes i el col·legi Sagrada Família, una escola privada de nens dirigida per Josep Mas i Carreras, que es va vendre a l’ajuntament el 1923. L’Ateneu Navassenc va crear la seva pròpia escola l’any 1918 només per a nens. El 1923 es creà una escola pública per a nens en uns locals de lloguer, ja que com veurem no van disposar d’edifici propi fins als anys 30. En plena

dictadura, les germanes carmelites descalces del Casal Benèfic Sant Josep van fundar la seva escola i la de l’Ateneu Navassenc va tancar. On havia funcionat la de l’Ateneu, s’hi instal·là l’escola del Patronat Sant Jordi, que seguia els moviments de renovació pedagògica i va fer sortir la revista *El Noi Català*.

A banda d’aquests dos grups ben diferenciats, existia la Unión Monárquica Nacional, però sense gaire força ja que el sector conservador girava a l’entorn de l’Ateneu i la Lliga. Durant la dictadura de Primo de Rivera es va integrar a l’únic partit permès, la Unión Patriótica. Tenia la seu social a la carretera i hi funcionava el cafè El Mercantil. L’amo de la fàbrica de Palà, Joan Palà i Claret, havia estat diputat per Berga durant la Dictadura de Primo de Rivera.

L'APUNT

DOS MÓNS ENFRONTATS

L'Ateneu i la Cooperativa esdevindran els dos pols al voltant dels qual gravitarà tota la vida associativa de Navàs els anys 20 i 30. Si a partir dels anys 10 veiem el sorgiment i configuració de les principals entitats que vertebraran els dos sectors, als anys 20, amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera, ja estan clarament oposats. El Centre Nacionalista Republicà i l'escola de la Cooperativa seran clausurats l'any 1927, mentre que l'Ateneu només haurà de castellanitzar el seu nom. Amb la fi de la Dictadura de Primo de Rivera, les dues entitats prenen clarament partit. La Cooperativa i el Centre reforcen els seus vincles i s'acaben fusionant, mentre que l'Ateneu s'adhereix a la Lliga. El que fins aleshores eren dos sectors socials enfrontats traslladaran les seves desavinences al terreny polític. Les dretes i les esquerres. El catolicisme i l'ateisme. Propietaris i burgesos, gent d'ordre, contra menestrals,

obriers, republicans i anarquistes. Un reflex del que a nivell estatal s'ha anomenat les "dues Espanyes". La divisió va arribar a tal punt que els dos bàndols disposaven dels seus serveis: metges, mestres, contractistes d'obres, cafè... Cadascun organitzava els seus propis actes per la Festa Major, i competien per veure qui la podia fer més lluïda. Les enemistats entre els personatges d'ambdós bàndols marcaran la dècada dels anys 30 i afegiran a les lluites polítiques les enemistats personals.

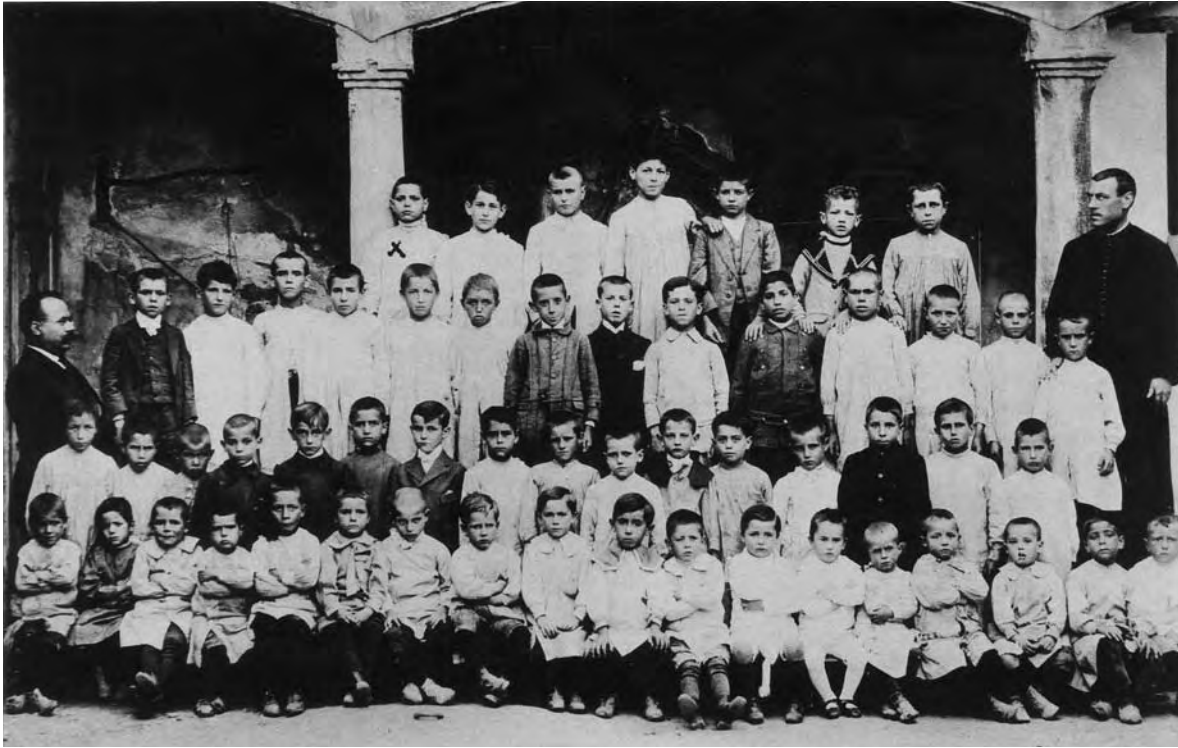

Programes dels diferents actes organitzats per l'Ateneu Navassenc i el Centre Nacionalista Republicà per la festa major de 1926. A la imatge, els membres del Cor Unió Navassenc,

entitat vinculada a l'Ateneu Navassenc, fundada a mitjan anys 10. Imatges: Josep Serriols Feliu i Fons familiar Josep Vidal Calmet.

CASTELLADRAL, UN MUNICIPI SINGULAR.
NAVÁS, UN POBLE NOU

En aquesta pàgina, els alumnes del col·legi Sagrada Família, del mestre Josep Mas i Carreras (a qui veiem a l'esquerra de la fotografia), en una imatge de l'any 1916; i els pàrvuls (en primera línia) i les alumnes del col·legi Sant Josep de les germanes Carmelites, l'any 1928. A la pàgina següent, alumnes de la botiga de màquines de cosir de Lluís Ballarà fent classe, el mateix 1928. Imatges: Fons familiar Josep Vidal Calmet.

Tradicionalment s'ha afirmat que en el camp econòmic la cooperativa va arribar a tenir més força a causa de l'elevat nombre de socis que va acumular, d'altra banda cosa del tot lògica si tenim en compte que es tractava d'oferir suport mutu entre les classes més desfavorides. D'altra banda, també s'ha dit que en el camp cultural l'Ateneu tenia més preponderància, fet obvi si tenim en compte que els que en formaven part ja tenien les primeres necessitats cobertes i adreçaven les seves activitats en el camp de la cultura, com veurem al capítol següent.

Més enllà d'aquestes generalitzacions, cada centre disposava del seu cafè, local d'espectacles i pista de ball. Políticament marcaran la vida navassenca al llarg dels anys 30, tot i que

com hem vist l'augment de la tensió apareix a mitjans dels anys 20, quan la dictadura de Primo de Rivera va tancar el Centre Republicà. Durant aquest període la població de Navàs no parava de créixer i el sorgiment de noves indústries va fer augmentar la població obrera que feia valer les seves reivindicacions en una època en què estaven prohibides. La vinguda del capellà Josep Morta, en aquesta mateixa època, no va ajudar a calmar la situació com veurem més endavant en el desenvolupament dels fets que succeïren.

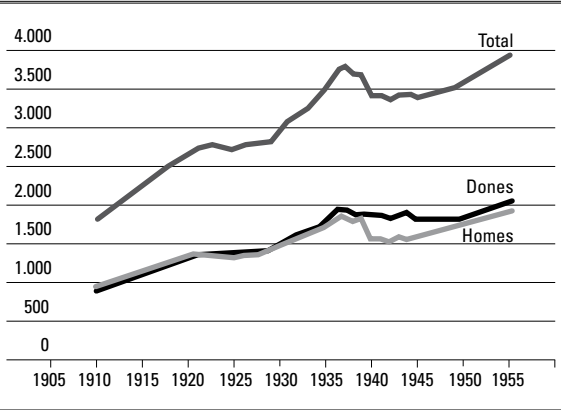
L'evolució de la població

Si reprenem el desenvolupament demogràfic del municipi observant les dades de la població,

A baix, imatge de l'entrada a la colònia de Palà de Torroella als anys 20. A dalt, el carrer Sant Genís o del Mig, l'any 1922, mostra com era un carrer del nucli primigeni de la població. Imatges: Arxiu del Grup de Recerca de Palà de Torroella i Fons familiar Josep Vidal Calmet.

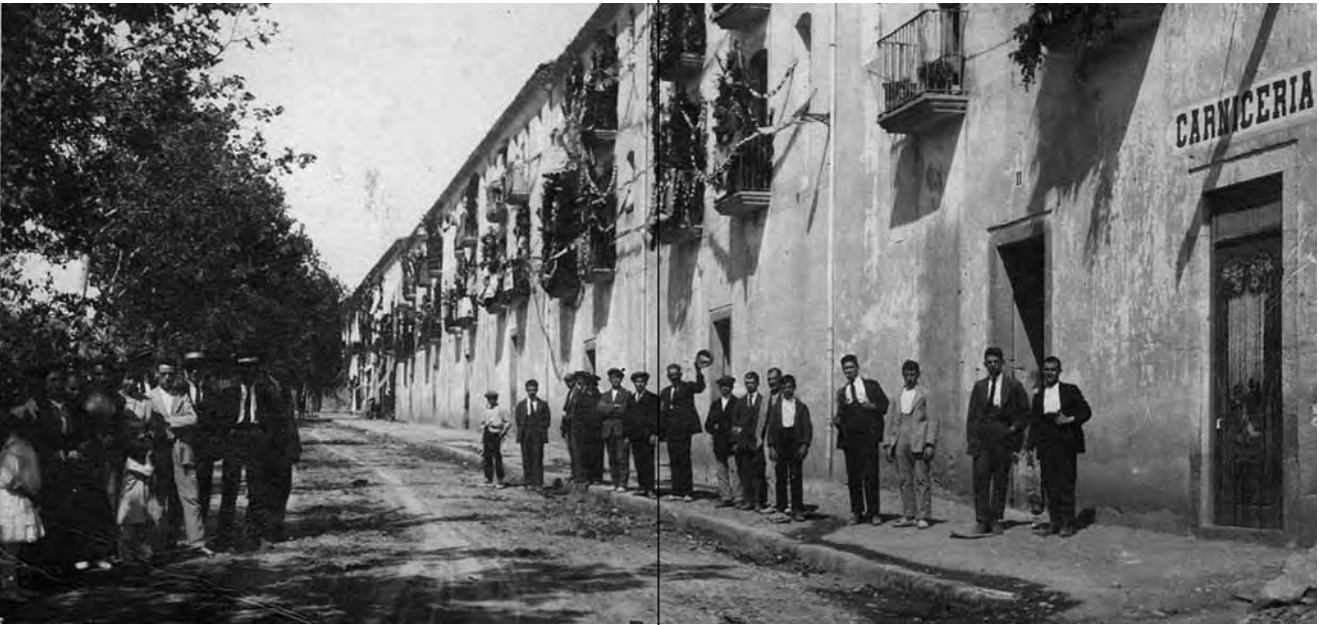
entre el 1910 i el 1955, veiem que el creixement és constant des de 1910 fins a 1937, quan s'arriba al màxim de 3.761 habitants. Com veurem més endavant, en aquella època Navàs va acollir un significatiu nombre de refugiats de la resta de l'estat. A partir d'aleshores la població retrocedeix lleugerament i queda estancada durant anys. L'actiu poblacional assolit el 1937 no es recuperarà fins l'any 1955. Aquestes dades ens parlen per si soles del cop que va suposar la Guerra Civil i la llarga postguerra per la demografia de la població.

GRÀFIC 2. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ EN EL PERÍODE 1910-1955

FONT: AMN.

El cost de la guerra també el podem observar pel que fa a la relació d'homes i dones. Abans del conflicte la diferència entre ambdós sexes era molt poc significativa, però a partir

L'APUNT

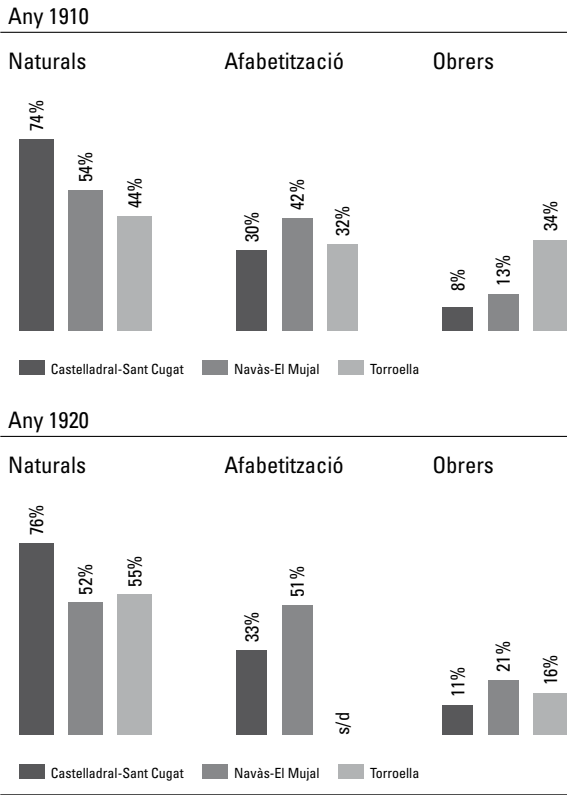
NAVÀS, 1928

L'any 1928, la *Revista Ilustrada Jorba*, de Manresa, va publicar dues pàgines sobre el terme de Castelladral. La descripció que fa de l'aleshores barri de Navàs és ben significativa dels canvis que hem descrit fins ara:

“Castelladral es una población de 12 casas con 48 habitantes, a 26 kilómetros al noroeste de la cabeza de partido y a 11 de Navàs, que es la estación del ferrocarril de Manresa a Guardiola que tiene más cerca. Se halla a 715 metros sobre el nivel del mar. Tiene varios agregados: Mojalt, Navàs, La Rata, Sant Cugat del Recó, Palà de Torruella y la Cuadra de Valldeperas. Con el ensanche precoz de Navas, su agregado más importante, claro que Castelladral pierde mucho. Navas es núcleo vistoso y de carácter modernísimo. Grupo numeroso de fábricas, otras industrias y extenso comercio le dan el aspecto de digna hermana de sus vecinas Puigreig, Gironella, Balsareny y numerosas colonias que dan vida, animación y riqueza a las orillas del Llobregat”.

de 1936, i especialment al començament de la dècada dels 40, el nombre total de dones era superior al d'homes. Aquesta diferència d'efectius arriba al seu punt màxim l'any 1944, quan al terme municipal hi havia 300 dones més que homes.

GRÀFIC 3. PROCEDÈNCIA, ALFABETITZACIÓ I FORMACIÓ DE LA CLASSE OBRERA

FONT: AMN.

PER SABER-NE MÉS

Consulteu mitjançant aquest codi QR les dades dels censos de la població durant la primera meitat del segle XX, com també els documents de les diferents entitats que s'esmenten en aquest capítol. També hi trobareu més informació sobre l'escola de la cooperativa i un quadre amb els principals comerços i empreses del municipi als anys 30. Es tracta d'un espai obert a la incorporació de noves dades i futures ampliacions.

A partir dels censos de 1910 i 1920 podem veure com el nucli de Castelladral i rodalies tenia el major nombre de gent nascuda al municipi (74% i 76%), en canvi als nuclis de Navàs i Torroella girava al voltant del 50%; això es degut a la capacitat d'atracció de les colònies de Valls i Palà i també de les diverses fabriques de Navàs.

A Navàs la immigració era de gent dels pobles veïns del Bages com Sallent, Balsareny i Gaià; del Berguedà com Puig-reig, Casserres, Viver i Serrateix i Montmajor, i del Lluçanès. La zona de Palà i Valls estava molt connectada per orígens empresarials amb el nucli de Sallent, per bé que també rebia immigració de municipis veïns com Cardona, Súria o Castelladral i la comarca del Solsonès.

També destaca el gran nombre de persones analfabetes, que l'any 1920 encara representen el 50% de la població de Navàs. Per això, durant els anys 20, i en especial durant la República, hi hagué una voluntat destacada del foment de l'educació i la construcció d'escoles com a punt irrenunciable.

Pel que fa al nombre d'habitants que declaren que són obrers, a Castelladral en aquest període s'acostava al 10% de la població; a Navàs, en canvi, on ja era lleugerament superior, en aquests deu anys va augmentar del 13% al 21%.